

Др Велизар Недовић

МАРКСОВИ ПОГЛЕДИ НА ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

Једно столеће после Карла Маркса по многим карактеристикама развоја заправо је столеће са К. Марксом, под утицајем његове неугасиве револуционарне мисли и дела. То је прави повод да се изврши анализа једног раздобља које је ослободило неслућене стваралачке моћи људи и потврдило генијалност Марксових идеја и замисли. Маркс се бавио одређујућим и пресудним чиниоцима развоја друштва и човека, те у њему и човека који се остварује васпитањем и образовањем. Еманципација угњетеног у радног човека, отуђеног у слободног, лажног у правог, замишљеног и идеализованог у стварног, такође је и педагошка еманципација. У том значењу васпитање и образовање садрже ослободилачки карактер и помажу еманципацију поробљена у слободна човека.

Маркс је смисао и значење школе налазио у животу. Ту зависност јасно је одредио посматрајући васпитање и образовање у контексту живота, остајући на општим и одређујућим ставовима о човеку и путевима његова ослобођења. Не изграђујући неки до краја оформљен педагошки систем, Маркс је дао педагошку диспозицију новог начина размишљања о васпитању и образовању. На пут увида у педагошке појаве Маркса су одвели антрополошки проблеми које је решавало његово доба. Зато Марксов приступ и увид у подручје васпитања и образовања није остварен у смислу специјалније и одређеније анализе педагошких феномена. Скоро да није познато да се Маркс позивао на који год теоријски извор педагогије или на неког од знаменитих педагога (изузев социјалиста утописта), којих је било у његовом и у временима пре њега.

Свакако је изненађење да у антрополошким анализама Карла Маркса нису узета у обзир значајна дела, са

дометима класичних остварења у хуманистичкој литератури уопште, пре свих В. Ратке-а, Мишела де Монтења, Ј. А. Коменског, Ц. Лока, Х. Песталоџија, Ф. Хербарта, па и Е. Канта. То су већ била дела знана у срединама које су биле Марксов домицил. Најмање се може прихватити теза да их Маркс није сматрао достојним својих анализа. Како је Маркс аргументацију за свој увид у појаве око васпитања и образовања користио претежно са енглеског подручја, чини се да су зато остварења са подручја континенталне Европе остала у сенци, што је оставило трага у укупности Марксових педагошких погледа у смислу њиховог осиромашивања и непотпуности тих виђења. Марксов педагошки хоризонт тиме је био нешто сужен.

ПОРЕДБА

То што је Маркс, када је реч о критици образовања у Капиталу, дао првеност извештајима енглеских овлашћених органа о овим појавама, заиста не значи да је сумњао у ваљаност класичних педагошких остварења. Напротив, његов општи поглед на улогу науке и теорије, у потпуности се односи и на ово подручје. Још 21-годишњи Маркс, у Писмима Ругеу, веома се интересовао „за теоријску егзистенцију човека“, док је Енгелс са симпатијама и значењем истицао смисао за теорију радничке класе у Немачкој. То се може разумети и као упозорење на опасности практицизма који је управо тада силно оптерећивао и педагошку праксу. Та околност се изражавала као снижавање критичког набоја сваке делатности, посебно педагошке, која је била лишена теоријски засноване и критеријски добро постављене критике, таворећи као недовољно осмишљавана и проверавана пракса поучавања по учioniцама европске школе XIX века.

„Теорија се у једном народу само толико остварује, уколико је остварење његових потреба“, једна је од Маркових порука па у том контексту порука и педагошком аудиторiju и о педагошким појавама. Уздигнута на ниво теорије, мисао мора бити одговор на стварне потребе народа, што је европској педагошкој мисли, у јеку борбе за успостављање и ширење народне школе и народног образовања, широм Европе било веома потребно као сазнање. Ови Марксови приступи ни данас нису ништа мање актуелни.

Марксово виђење васпитно-образовних проблема није концентрисано у једном делу и на једном месту што отежава положај људи које занимају Марксови педагошки погледи. Напротив, у много његових радова налазе се изложени само неки ставови и погледи на питања васпитања и образовања. Трагова Марксова упорног бављења васпитно-образовном проблематиком налазимо у скоро свим периодима мисаоног развитака К. Маркса са нијансама у погледу тематике и приступа овим појавама. Као да је Маркс у млађим годинама неуморно, у оквиру антрополошке проблематике, настојао да протумачи суштину човека, његово родно биће, његову генеричност и у вези

с тим друштвеност и индивидуалност. Класно-политички карактер васпитања највећу тежину добио је у Манифесту комунистичке партије, а положај васпитања и образовања као делатности у држави, јасније је одређиван у Критици готског програма, док је критика васпитања и образовања у оквиру капитализма, у највећој мери нашла израза у Капиталу. Иако се не ради о посебном делу, нити о јединственој и конзистентној систематизацији Марксових погледа на васпитање и образовање, ипак је то веома дуга Марксова преокупација. Педагошка питања су код Маркса разматрана уз анализу осталих проблема које је решавало људско друштво, па и филозофија тога времена, те и поред извесне дифузности тих погледа, они чине несумњиву целину. Предмет тих погледа јесте субјект васпитања, човек, телеолошки обликовано подручје делатности са веома јасним одређењима према будућности и изузетно садржајна критика васпитања и образовања капиталистичког друштва, пре свега у Енглеској. Тиме ово схватање добија ранг и обележје једне оригиналне и нове теорије, због чега се с правом може говорити о Марковој и марксистичкој теорији васпитања и образовања.

ПОБЕДА
ОКТОБРА

II

Човек се не може педагошки мислити уколико се не разуме Марксово филозофско одређење суштине човека, учење о отуђењу и Марксово социолошко виђење човека као свеукупности друштвених односа, као бића праксе. У тим приступним, општијим питањима разматрања човека, његове улоге и судбине у свету, налази се и најдубљи смисао Марксових погледа на педагошке проблеме. Око тих питања било је и највише спорова међу аналитичарима Марксова дела, па и разлика у схватању и прихватању Марксових објашњења. То су питања педагошке телеологије, која се најчешће разматрају у једној равни — као домен циља (циљева) васпитања и образовања или као питања телоса (сврхе) и циља (оперативе) у васпитању и образовању.

У Марковој анализи човека, што је нарочито запажено и истраживано код марксолога, налазе се многобројна значења човека. Ту је читава галерија ликова из Раних радова, међу којима, примерице: слободан, стварни, истински, отуђени, политички, целовити, јавни, тотални, потпуни, приватни, лажни, религиозни, вештачки, егостични, разочарани, свечулни, онечовечни, богати човек — човек као биће праксе, као корен човеку, друштвено биће, родно, генеричко биће, као алегоријска категорија, као члан грађанског друштва, као индивидуум. У великом броју значења и покушаја одређивања суштине човека види се неуморни истраживач људских односа и позиција човека, стално надвладавање и надмашивање једног

значања другим, не би ли се стигло до оног правог, потпуног значења човека. По свему, Маркс није сматрао да је достигао тај циљ, већ је остао као истраживач јединог бића свесног себе, инспиратор и тумач филозофије самосвести.

Са педагошког становишта највећу пажњу привукло је Марксово схватање човека као генеричког, као друштвеног бића и као индивидуума. Тотални човек (totaler Mensch universaler Mensch) одређење homo sapiensa пре Маркса непознато у учењу о васпитању и образовању. То више није човек у коме је остварена античка калокагатија (лепота и доброта), римска реторичност, хришћанске врлине љубави и вере (према богу), хуманистички заљубљеник у природу и културне вредности, свестраност у визији социјалиста утописта, поданик класне државе и роб капитала, већ човек кога је Маркс, у једном моменту заноса хуманисте и филантропа, блиставо означио испуњавајући га надама које пре њега макар и са тоновима романтизма, нико није тако пројектовао. Та чувена визија тоталног човека из Немачке идеологије сажета је у мисли:

„у комунистичком друштву, у коме није свако ограничен на један искључиви круг деловања, него се може образовати у свакој, било којој грани; друштво регулише општу производњу и баш на тај начин мени омогућује да данас чиним ово, а сутра оно, да јутром ловим, поподне рибарим, увече да сточарим, да иза јела критикујем, како ми је управо угодно, а да никада не постанем ловац, рибар, пастир или критичар.“

Има тумачења ових редака којима се хоће доказати утопијски карактер Марксових погледа на човека будућности. Не би ваљало, попут Адама Шафа, предимензионисати овакво Марксово размишљање о оптималним исходима васпитања у будућем друштву. Велик педагошки оптимизам писца Немачке идеологије, једна је његова илустрација слике човека бескласне сутрашњице. То је и Маркова визија човека — идеала, а идеал не би био идеал уколико мало не би излетао из стварности. У односу на грубу реалност класног друштва свога времена, овако пројектован човек — идеал био је не само утеха већ и нада времена младога Маркса. Идеал је била позиција према којој се јасније одређивао тада стварни човек, једнострана творевина класног друштва.

О овом домену размишљања о педагошком, Маркс се више пута „стварније“ одређивао. „Човек присваја своје свестрано биће на свестран начин, дакле као тоталан човек... присвајање човекове стварности, однос према предмету јесте потврђивање човекове свестраности; она је зато многострана, као што су многострана одређења човекова бића и делатности“, писао је у расправи „Приватно власништво и комунизам“. Човек себи није дат, већ, како се често понавља, задат. Он се-

бе, своју свестраност присваја, чиме се човекова реалност види као многостраност. Да Маркс није био фантаста, залудни оптимиста, да се видети и на другим местима. У истом раду он ће писати: „... моја суштинска снага постоји за себе као субјективна способност, јер смисао једног предмета иде за мене управо тако далеко... докле се же моје чуло“. Не потпуно, већ делимично се „изграђују и тек делимично производе: богатство субјективне људске чулности, музикално ухо, око за лепоту облика, укратко чула способна за људска уживања... Чуло које је обузето грубом практичном потребом има само ограничени смисао“. Човек је окружен вишеструким ограничењима међу којима на тоталитет човекова формирања највише утичу границе постављене развојем производних снага. Будући је у активном односу према њима, човек их присваја, овладава њима у мери развоја својих способности. Само присвајање ових снага заправо и јесте развијање индивидуалних способности. По томе, присвајање тоталитета производних оруђа већ је стога развитак тоталитета способности у самим индивидуама. „Развој индивидуа у тоталне индивидуе биће могућ када маса средстава за производњу буде подређена свакој индивидуи а власништво свим индивидуама“. Појединци ће се развити у генеричком, родном смислу, у оквиру друштва, тек онда када се отворе све везе и токови производње. Зато, „поједине се индивидуе само овим путем ослобађају различитих националних и локалних ограда, улазе у практичну везу с производњом (такође и духовном) целог света и добијају могућност да стекну способност да се користе овом свестраном производњом целе земљине кугле“. Тада ће, како је Маркс написао у „Прилогу јеврејском питању“, „сукоб човекове индивидуално-чулне егзистенције с сенеричком егзистенцијом бити укинут“. Излазак на стазу сагласности генеричког и индивидуалног човекова бића, када ова буде остварена као „свекупност друштвених односа“, биће време превазилажења и савладаности противречја класног друштва, те и сасвим нових могућности васпитања и образовања.

Мање су била предмет анализе и разматрања Марксова веома занимљива гледања на односе међу генерацијама. Иако обузет најважнијим, пресудним и закономмерним условима друштвеног развитка, па и формирања човека, Маркс није остајао на томе. Зато су за схватање педагошких погледа К. Маркса изузетно значајна његова виђења зависности међу генерацијама, положаја једне генерације у односу на другу као и интергенерацијских односа. Развој друштва је у извесном смислу и проток генерација у коме јасно разликујемо старе и нове генерације, при чему не остаје незапажен ни укупан допринос претходних генерација ономе што затиче последња. У животу и друштву се сусрећу најмање две генерације — стара и нова и њихови односи се заснивају донекле на томе што су учиниле све претходне генерације. „Историја није

ПОРБА
ОПРОВА

ништа друго до след појединих генерација, од којих свака експлоатише материјале, капитале, производне снаге које су јој предате од свих претходника, стога, дакле, продужава с једне стране наслебену делатност под сасвим измењеним околностима, а с друге стране, с потпуно измењеном делатношћу обликује старе околности... „И чулни свет настао је у ланцу поколења „од којих је свако стајало на раменима претходнога и даље изграђивало његову индустрију и саобраћај, те модифицирало социјални поредак према промењеним потребама.“ Однос међу генерацијама Маркс не види као пасивни или само биолошки одређен процес. То је активан процес у оквиру извесне генеричке регулативе, коју је Маркс изванредно запазио и истакао без умањивања њеног значаја. Међугенерациско „регулисаше“ односа има изузетан значај за разумевање педагошких процеса. Долазећа генерација (нова) неометана стиже на историјско-друштвену сцену, добија свој простор за деловање. Она модифицира живот, мења наслебене околности, критички тражи услове сопственог живота. Тај процес може бити потрес различите јачине са могућношћу да изазове тотални преврат. Претходна генерација, носилац поруке и чинилац, зависно од силине социјалног потреса, који омосуђава потпуно остварење критике прошлога и постојећег. У сплету тих односа „почивају“ још увек неистражена, али битна, Марксова размишљања о васпитању.

III

Систем васпитања и образовања, упркос томе што је у извесним деловима био веома развијен у време стварања К. Маркса, није наишао на одговарајући третман у његовом делу. Веома недовољно обрађивано институционално и интенционално образовање и васпитање остаје као загонетка Марксових погледа и његове анализе друштва — без анализе система школства. Скоро да се није бавио тим аспектом народне школе, већ тада веома познате и присутне широм Европе под различитим именима, као Volksschule, Grundschule (народна школа, основна школа) у његовој домовини. Тек је у Капиталу, у оквиру критично драстично испољених последица класног васпитања у енглеској индустрији у развоју изванредно аргументовао положај најмлађих. У Капиталу се налазе и неки Марксови предлози који упућују на његове оцене смештања појединих врста школа у систему образовања. „Један од момената овог процеса револуционисања, момент који се природним путем развија на подлози крупне индустрије, јесу политехничке и пољопривредне школе; други су момент продужне занатске школе, у којима радничка деца добијају нешто наставе из технологије и практичног руковања различитим оруђима за производњу. Те процесе револуционисања Маркс на изванредно на-

чин ослања на претходно опште образовање, како каже: „у вези са народном школом.“ Општи поглед на васпитање, услове његовог извођења, организацију, класно и политичко одређење школе итд. Маркс је на најуспешнији начин дао у Манифесту комунистичке партије 1847. године.

У II поглављу Манифеста — Пролетери и комунисти, у тачки 10, дао је суштину школског система: „10. Јавно и бесплатно васпитање све деце. Одстрањивање фабричког рада деце у данашњем облику. Уједињавање васпитања са материјалном производњом.“ То су одреднице система образовања за чије се остваривање и данас води непрестана борба у облику захтева и акција револуционарних покрета, стварања услова за бољи друштвени живот у појединим земљама, за превладавање неразвијености и за хватање корака са савременим развојем привреде сједињавањем „васпитања с материјалном производњом“. То је један од кључних задатака и актуелне реформе образовања и васпитања која се остварује у СФРЈ.

ПОРТФОЛ

У Манифесту је, исто тако, на дубоко принципијелан и програмски одређен начин, дата позиција човека у буржоаском друштву, што омогућава да се јасно види и смештање индивидуума у школском систему. То је са разлогом један веома често коришћен став Манифеста: „На место старог буржоаског друштва с његовим класам и класним супротностима, ступа удруживање, у коме је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитака за све.“

У Критици готског програма Маркс се zaloжио за извесну аутономију система образовања, у смислу ослобађања овог система од утицаја државе, владе и њених институција. Неколике тезе из овог текста имају изузетан значај. „Народно васпитање од стране државе“ треба савим одбацити. Општим законом потребно је одредити средства за народне школе, квалификацију учитељског особља, гране наставе... те „као што се то ради у Сједињеним Државама, надзирати испуњавање законских прописа путем државних инспектора... Влада и црква треба да буду подједнако искључене од сваког утицаја на школу.“

Овако схваћена аутономија система образовања, свакако је у функцији смештања школе у најшире оквире друштвеног система, али уз извесне тешкоће које се указују и при оваквом виђењу аутономије система школовања. Пре свега зато што материјална основа школовања, одређивање средстава за рад школа — остаје у надлежности државе, затим припремање кадра васпитача и „гране наставе“. Ово је допуњено и надзором „путем државних инспектора“. То није домен односа према образовању који га ослобађа утицаја владе, уколико такве ингеренције остају, и друго, у још недовољно подруштвљеном систему и у оквиру Критике готског програма, влада је снаж-

но присутна у том систему. Занимљив је стогодишњи однос према овом питању, после Маркса. Парадокс је управо у томе што је понегде буржоаска држава налазила начина да се управо толико меша колико је то Маркс проценио, јер се ослобађала обавеза у образовању, а да су неке државе, нарочито оне које су имале програме бржег напредовања, социјалистичке пре свих, проширивале оквир свог утицаја на образовање, знатно даље од ових Марксових предвиђања. Не само средства и кадар, већ су оне посредовале, и још увек посредују, у утврђивању садржаја образовања, организацији система, мрежи школа, услова школовања, нормирању делатности, обухвату ученика и многим другим питањима од којих је Маркс „ослобађао“ државу, чини се, сувише рано. Напротив, многи побројаних питања образовања и тај ослонац је доносио извесна убрзања у решавању образовних потреба друштва.

IV

Упркос томе што Маркс није обратио пажњу на појмовно одређивање педагошких категорија, чини се незаобилазним његово схватање васпитања и образовања у смислу суштине значења ових категорија и Марксовог увида у уже подручје педагошког мишљења и деловања.

Маркс се према друштву и будућности није одређивао преко својих погледа на васпитање и образовање. То је било пратеће и повремено заокупљање Марксових критичких настојања. На тас људске радозналости он је оставио и многе дилеме из овог домена. У бројним одређењима и појимању човека, нарочито у Раним радовима, ниједно није и педагошко одређење у ужем значењу тог појма. Мишљење да је свако одређење човека у исто време и његово педагошко одређење, упркос формално-логичкој прихватљивости тезе, само је општи мисаони оквир за разумевање Марксова појимања човека у педагошком значењу. То значење има посебне вредности за окмишљавање положаја човека, јер се овај, упркос економским, правним, политичким, филозофским одређењима, у истим социјално-природним оквирима, може различито формирати. Зато се, што је пракси и историји познато, у веома сличним друштвеним и државним оквирима, у нивоу сличне или чак исте развојне опредељености, конципирао и остваривао, по својим функцијама, различит систем васпитања и образовања.

Формирање човека за Маркса је свестран процес, али је свестраност (као многостраност) и циљ тог формирања. То није свестраност, нити тоталитет по принципу — свега по мало, свестраност површности и сваштарења које је остало као традиција енциклопедизма. Образовање и васпитање облик је сталног продирања појединца у

свет којим је окружен, пре свега у свет рада, те у степе-
ну присвајања тога света огледа се и тоталитет његова
формирања, његова постигнућа као човека. У том смислу
човек има будућност и перспективу, што Марксову педа-
гошку мисао чини битно другачијом од оне настале у
идеалистичкој филозофији која човека види у некој гра-
ници у будућности, у некој тачки где ће стати, заврши-
ти, у некој коначници.

Маркс се у својим радовима служио појмовима обра-
зовање и васпитање, што указује на неопходност да се
анализе било ког домена друштвеног развоја врше кори-
шћењем и ових појмова, позивањем на делатност образо-
вања и васпитања. У Марксовим делима сусрећу се оба
термина, најчешће одвојено — васпитање или образовање,
понекада везано — васпитање и образовање. Сама по се-
би, та чињеница не мора имати неки значај за Марксове
погледе на педагошке феномене, али као регистровање за-
пажене разноврсности у давању значења овим категори-
јама, може бити од значаја, нарочито за правилније схва-
тање овог домена Марксових размишљања.

ПРЕГЛЕД
ОКТОБРА

У Приватном власништву и комунизму, Маркс упо-
требљава термин образовање у смислу баштине и као по-
јам паралелан појму цивилизација. Из односа човека пре-
ма природи и према човеку може се процењивати степен
образованости, што је веома широко схватање овог појма
у разини социјалних односа. У Капиталу, понекада изјед-
начава та два појма. Да би човекова природа постигла
„спретност и вештину у некој одређеној грани рада и да
постане развијена и специфична радна снага, потребно је
одређено васпитање или образовање“. У Немачкој идео-
логији он говори о образовању „у свакој, било којој грани“
или о „богатству и образовању“. образовање, само
изузетно, употребљава и у смислу формирања човека, об-
ликовања.

Када се сусрећемо са директном употребом појма
васпитања код Маркса, имамо пред собом велику ширину
означавања процеса који посредује у формирању људи.
Но, далеко је више места са објашњењима околности под
којима настају људи и чије је значење едукација. У
Приватном власништву и комунизму он ће рећи: „цело-
кпна такозвана светска историја није ни-
шта друго до производња човека помоћу рада, ништа дру-
го до настајање природе за човека, он има очигледан пе-
оборив доказ о свом рођењу помоћу самога себе, о свом
процесу настајања.“ Није ли та Маркова „производња
људи помоћу човекова рада“ управо педагошки процес и
да ли у науци он није означен као сасвим одређен по-
јам — васпитање? Ради ли се о истој мисли, истом пред-
мету, али и о ралзичитој формулацији основног педагош-
ког појма? Марксова формулација одговара на три пита-
ња: о чему је реч (производња људи), на који начин (по-
моћу рада) и чијим посредовањем (помоћу самога себе)!

У Капиталу, Маркс говори о човековој размени материје с природом, покретањем својих природних снага, свога тела. „Тиме што овим кретањем делује на природу изван себе и мења је, он уједно мења и своју властиту природу. Он развија потенције које у њој дремају, и потчињава својој власти игру њених снага. „Опет, дакле, Маркс на себи својствен начин захвата неколика педагошка процеса, процеса који се тешко могу анализирати изван педагошког оквира: Човек мења своју властиту природу делујући на природу изван себе. То што у себи развија јесу потенције сопствене природе. Човек одређеним процесом обуздава, потчињава игру снага природе у себи.

ПОРЕЂА
ПОРТОВА

Знаменита Марксова илустрација особености рада који врши човек, упоређивањем у Капиталу ткача и паука, пчеле и архитекта, истицањем одликље људског дела као унапред замишљеног, оствареног у глави, Маркс истиче, што је мање запажено, и један педагошки домашај тог односа. Наиме, мењајући природне ствари, човек „у њима уједно остварује и своју сврху која му је знана, која попут закона одређује пут и начин његова рођења, и којој мора да потчини своју вољу. А ово потчињавање није усамљен чин. Поред напрезања органа који раде тражи се за све време трајања рада и сврсходна воља која се очитује као пажња, и то тим више што радника мање буде привлачио садржај самог рада или пут и начин његова извођења, дакле, што он буде мање уживао у раду као у игри телесних и духовних сила.“ То је, малте не, читава једна педагошка доктрина! Дакле, мењајући природне ствари човек остварује и своју сврху, унапред знану. Ова „попут закона“ условљава његово „рођење“ (формирање Н. В.) што није изолована појава. При томе је неопходна воља, пажња, тим већа уколико изостају радозналост и интересовање, што тај рад (процес Н. В.) буде мање уживање у ономе што Маркс дивно означава као „игру телесних и духовних сила“.

Васпитање је по томе људска делатност, чиме је дат одговор на разна анималистичка објашњења формирања човека и педагошких процеса, на разне панпедагошке фантазије о свеопштој прожетости живог света едукативношћу.

У својој научничкој и истраживачкој концентрацији и занесености, К. Маркс је и као писац Капитала, донекле универзализовао своја схватања рада, уопштавајући неке правилности на све процесе, без обзира о каквим се све специфичностима рада ради, поготову оног рада који, на пример, није производња. Једну од таквих правилности одређује као однос процеса рада и производа, по коме се „Процес гаси у производу... Рад се спојио са својим производом. „Као да се овакво одређење не може уопштити и на педагошке процесе, јер се у овом домену процес не гаси у свом производу. Специфичан рад се на својеврстан начин наставља у ученику као свом произ-

воду иако се и овде може остварити спајање процеса и предмета рада. Уколико је то остварено више утолико се васпитање остварило, са мање супротности између рада (педагошког процеса) и предмета рада (ученика). Али и обрнуто, размак између процеса и производа, недосезање васпитања до резултата, јесте мањак у педагошком учинку.

Са становишта остваривања васпитања изузетан значај има Марксова критика васпитања у капитализму. Писац Капитала, не само што је са изузетном снагом и аргументима (који нису увек довољно аналитички тријерисани, међу којима су узети у обзир и они извештаји, на пример, који су у несагласности са каснијим научним sazнањима), указао на кобну и сурову судбину деце у процесу рада код капиталиста, на извођење младог радничког покољења, деце пролетера, на тржиште капиталистичке берзе рада, која нема разумевања ни за шта друго колико за профит, па ни за лепоту и проблеме детињства. „Данте би нашао да та мануфактура надмашује и најгрозније његове фантазије о паклу“, подсетио је описујући децу у процесу рада по капиталистичким фабрикама. Али ствар није остала само у фабрикама, већ се положај деце са свим негативним рецидивима онеприрођује свуда, па и у породици. Ни у овој, упркос брижљивости и везаности родитеља, нема простора за игру, за радосно детињство. „Принудни рад за капиталисту не само да је из радничке породице истиснуо игру деце, него и слободни рад за саму породицу, вршен у домаћем кругу, у оквиру моралних граница.“

Карл Маркс у улози педагошког критичара, овде с правом, на игру гледа, мимо њених педагошких и психолошких вредности, као на неопходну потребу, као на саставни део детињства, као на велико осујећење правилног развика и осиромашивање детињства када у њему недостаје игра. Зато су тим упадљивије тешкоће неких Марксових разматрања ове проблематике у Критици готског програма, која је садржана у захтеву „рано повезивање продуктивног рада с наставом једно је од најмоћнијих средстава за преображај данашњег друштва.“ Остају нека питања, као — колико рано и када стварно може почети „рано“ повезивање „продуктивног рада“ с наставом, уколико продуктивни рад неће толико испунити детињство да уз њега не остане простора за игру. Тешкоћа је и у томе што је успешан развој деце, поготову у „раном“ узрасту, у већој мери условљен игром него ли радом? Неће ли хетерономно детињству наметнути рад истиснути игру! Продуктиван рад мора уважити мерила продуктивности оних за које се продукција врши, њихове потребе. Разлика је битна: „принудан“ рад! Није ли то сваки рад који се остварује у детињству, ангажовање наметнуто, споља, за разлику од игре која се агира изнутра — „vom Kinder aus“, из природе, макар исто толико колико и спо-

ПРЕДА
ОКТОБРА

ља! Не би се смела ускратити игра ни занемарити рад, али Маркс је у једном смислу више одређен на једном месту, о другом на другом месту, да би у том домену неопходно било више усаглашавања, које у науци ни до данас није постигнуто!

У овом делу разматрања Маркових погледа на суштину педагошких процеса, процеса који се сједињавају у педагошкој категорији као што је васпитање, не може се испустити из вида и извесна утилитарност неких педагошких приступа. Марксова стилизација понекада је сувише јака за ухо педагога и као да је охрабрена извесним схватањима о плаховитости, необузданости, неукротивости дечје природе, због чега је потребно нагласити овоме супротне процесе да би се постигло смиривање на правцу упитомљавања деце тако схваћене у његовом времену. Ту имамо у виду прејако наглашавање, код Маркса, улоге воље, пажње, хтења, „напрезања органа“, потчињавања „своје воље“, мењања своје властите природе, своје рађање и слично. Добија се утисак о превеликом послу који човек мора имати док не загосподари собом, док не потчини себе, што умањује ефекат формирања човека као друштвеног бића, припадника заједнице.

V

И без целовите педагошке концепције Марксово дело је прожето и педагошким схватањима. И данас је инспирација за приступ и за разумевање педагошких процеса, за остваривање боље будућности за децу и омладину, тиме и за бољи свет у тој будућности. Зато Марксове погледе на васпитање и образовање узимала је и узима у обзир свака политика, сваки програм бржег и праведнијег развоја друштва. Имамо појаву да се за Марксове погледе интересују не само у социјалистичким већ и у капиталистичким земљама и не само у институтском нивоу. Свакако зато што је Маркс мисао погодила закономерности друштвеног развоја, неизбежне и за капитализам, што је та мисао жива и делатна, те представља основу за разумевање и оних закономерности које посредују у формирању човека. Разуме се, педагозима грађанских назора, када и разматрају Маркса, не пада на памет да се позивају на Маркса. Често га респектују „на мала врата“, да би надахнуто обликовали и неке педагошке процесе. Зато се и педагозима социјалистичких земаља догађа, да док расправљају уопштено нека питања марксизма, каткад конкретне апликације овог учења добијају, инкогнито, преко станица капиталистичке и класне педагогије. То је доказ више о мало развијеној критици Марксова дела, било да је она у знаку прихватања или оспоравања нечег. Није потребно према Марксу бити мање критичан него што је он био према својим савременицима и претходницима. У Марковом стилу, његовим жаром и одлучношћу, треба

ситуирати и савремену критику Марксова учења, што са критичарима педагозима није случај. Критика је, наиме, претежно апологетска и због тога недовољно корисна, јер не пружа простор, на бази Марксових педагошких схватања, за размах научне педагошке мисли, као руководства за кацију, не за тумачење већ за мењање ствари.

Човек је, за Маркса, свој творац, корен себи, свој бог и свој господар, а васпитање ће помоћи да он то схвати и да се васпитањем и образовањем, као деловањем, ослободи лажних богова и сила, међу којима он јесте највећа сила и највећа реалност у борби за нове односе и слободу.

ПОРЕДА
ОРТОВА